

Embede og præst

Om Niels Hemmingsens pastoraltheologi

Af Carl Christian Jessen

I den levende forskning og debat, som finder sted om det lutherske syn på embedet, og især om den rette tolkning af reformatorernes anskuelser på dette punkt[1], er det pastoraltheologiske synspunkt i udstrakt grad overset. Kun ganske enkelte fremstillinger skænker denne side af embedsproblematikken opmærksomhed. Imidlertid er det ganske afgjort, at en nærmere undersøgelse af reformations-tidens syn på præstens virksomhed og person, adskilt fra de mere abstrakte udredninger om embedet som guddommelig ordning, vil kunne kaste nyt lys over, hvad reformationen, læremæssigt og praktisk-kirkeligt, betød.

I »Morphologie des Luthertums« inddrager Werner Elert pastoral-theologien på den måde, at han i vid udstrækning må afvise dens arbejdsområde udfra sin vurdering af, hvad der er den rette lutherske embedsopfattelse. Præsteembedet forstået som en hyrdegerning, således som det i udstrakt grad fortolkes af den efter-reformatoriske periode, er en afvigelse fra Luthers syn på embedet, idet man genoptager den middelalderlige tanke om »cura animarum«, en pastoral gerning *udenfor* ordets forkyndelse[2]. For Luther bestod det egentligt pastorale i ordets forkyndelse, og derfor er embedet et prædikeembede. Sjælesorgen kan ikke adskilles fra forkyndelsen, og der eksisterer ifølge denne tolkning ikke andre legitime embedspligter end prædiken og sakramentforvaltning. Udviklingen bort fra Luther krones ifølge Elert med det pietistiske præsteideal, hvor præsten er helt og fuldt pastor, i eet og alt ansvarlig for sine sognebørn i kraft af sit sjælesørgerembede.

[1] Se fremfor alt H. Lieberg »Amt und Ordination bei Luther und Melanchton« Göttingen 1962, og de der anførte vigtigste værker.

[2] se herom afsnittet »Das kirchliche Amt«, i bd. I, s. 297 ff og »Die spätere Lehre vom Amt und seine Gestaltung« s. 308 ff, især s. 317.

Elerts tolkning af den lutherske embedsopfattelse har tydeligvis til formål at værne om læren om ordet og ånden og dermed om hævdelsen af Guds suveræne virken gennem det forkyndte budskab. Samtidig sker der hermed indirekte en stærk understregning af embedets betydning som instrument for Guds frelsende ord, idet ordet jo *må* forkyndes. Yderligere implicerer denne opfattelse en radikal sondring mellem embede og person; ordet virker uafhængigt af hvem der forkynder det, og præstens »kvalifikationer« betyder intet for prædikenens »efficacia«. Med en sådan forståelse af embedet elimineres i udstrakt grad behovet for en egentlig pastoraltheologi. Hvad præsten har brug for er en grundig teologisk skoling i den rette lære, for at han kan vide, hvad han skal forkynde, og af praktisk theologi vil det blot være nødvendigt at indprente sig visse homiletiske grundregler. Iøvrigt skal præsten da være et skikkeligt menneske som alle andre.

Når der da vitterligt opstår en pastoraltheologi i den lutherske kirke er dette et indicium for, at embedsforståelsen i virkeligheden er en anden end den her skitserede. Reformationstidens pastoraltheologiske litteratur er imidlertid ikke særlig righoldig, men de værker, der findes, røber dog, at opfattelsen af embedet som et hyrdeembede ikke for samtiden ansås for stridende med den rette reformatoriske lære. Det præsteideal, man læser ud af de talrige kirkeordninger fra perioden, er da også i vid udstrækning det »pastorale«. Meget hurtigt synes den anskuelse at fæstne sig, at præsten er mere end blot forkynder, at hyrdegerningen består i andet end ordets prædiken, og at den vordende præst derfor må have en grundig instruktion i sit embedes rette førelse, inden han stedes dertil. Hvis Elerts tolkning er rigtig, hvorfra henter en sådan opfattelse da sine impulser?

Spørgsmålet er meget omfattende, og her skal kun peges på enkelte linjer i udviklingen. I kapitlet »Rette bisper og præster« har Niels Knud Andersen i sin undersøgelse af den begyndende reformations theologi[3] påvist de ret betydelige divergenser mellem Luther og Zwingli, hvad angår embedsopfattelsen. Sidstnævnte taler ganske enkelt meget mere om personen end om embedet, idet præsten for ham i første række er menighedens »profet«, hyrde, vægter og forbillede, kaldet og sendt direkte af Gud, og dertil udrustet med særlige nådegaver. Guds middelbare kaldelse

[3] »Confessio Hafniensis« Kbhv. 1954, s. 334-63.

gennem menigheden træder således i baggrunden, og der tales ikke nær så kraftigt om embedet i sig selv som Guds gode ordning, således som Luther gør det f.eks. overfor sværmerne. Endvidere bliver kravene til præstens forbilledlige levned meget udtalte – også hans gode eksempel er led i hans pastorale gerning[4]. Linjen fra Zwingli synes at blive meget fremtrædende i den følgende udvikling, og i reformbevægelse og pietisme er sprogføringen omtrent den samme[5]. Dogmatisk hævder man imidlertid de traditionelle lutherske synspunkter om embede og vocation, og vi får således i de følgende århundreder en ejendommelig koalition mellem en institutionel og en karismatisk embedsopfattelse, som først opløses i det store og langvarige opgør mellem ortodoksi og pietisme i spørgsmålet om uomvendte præsters embede.

Den tidlige danske reformation viser i sin embedsopfattelse en mærkbar lighed med den vi møder hos Zwingli, ifølge Niels Knud Andersens undersøgelse. Det vigtigste skrift i denne forbindelse er Peder Laurentsens »En sand oc ret cristen vnderuisning om preste embede« fra 1535[6], der nok må betegnes som den første danske fremstilling af pastoraltheologien, idet den ikke primært behandler det kirkelige embede i sig selv, men derimod præsternes personlige forhold og især deres rette levned. Således omhandles præstekaldelsen ikke abstrakt, men konkret tages der fat på kandidatens personlige »indre kaldelse«. Denne er afgørende for om ydre kaldelse kan finde sted. Dernæst tales der i stærke vendinger om præstens pastorale gerning, og det fremgår klart, at denne består både af prædiken, sjælesorg og exemplarisk levned – hertil kommer endvidere forbedergerningen. Interessen samler sig således mere om den rette præst end om det rette embede, eller, anderledes sagt: det første er forudsætningen for at man kan tale

[4] Især må der henvises til Zwinglis skrift »Der Hirt« fra 1523.

[5] Et andet bemærkelsesværdigt skrift som nødvendigvis må inddrages i en større undersøgelse end nærværende, er Martin Bucers »Von der waren Seelsorge und dem rechten Hirtendienst, wie derselbige in der Kirche Christi bestellet und verricht werden solle« (Deutsche Schriften bd. 7, Gütersloh 1964, s. 69–245, udg. m. indl. ved R. Stupperich). Som titelen viser er det bærende synspunkt »cura animarum«-tanken og det pastorale præsteideal. Uden tvivl er Bucer en vigtig kilde for den senere pastoraltheologi, og det er givet, at Niels Hemmingsen har kendt hans skrift og modtaget en vis påvirkning derfra. Stupperich hævder Bucers afhængighed af Erasmus (»Ecclesiastae« 1536), hertil kommer, at Zwinglis »Der Hirt« ganske sikkert har ligget på Bucers bord.

[6] »Conf. Hafn.« s. 348. Det kgl. Bibliotek ejer et beskadiget eksemplar af Laurentsens skrift.

om det sidste. Muligvis bunder Laurentsens differens fra det lutherske i en anden opfattelse af forholdet mellem ordet og ånden, men i så fald synes han at have denne »uafklarethed« tilfælles med størstedelen af den senere protestantiske læretradition. Den »eksklusive« opfattelse af ordets enevirken i forkyndelsen synes ikke at dominere der.

Den københavnske bekendelse taler i artikel 40 på en noget anden måde end Laurensen om embedet, idet opgaven her er mere abstrakt teologisk uden henblik på den konkrete pastorale virksomhed[7]. Det almindelige præstedømmes »indre forbindelse« med det kirkelige embede fremhæves her, i modsætning til Laurentsens profetiske præsteideal, hvor forbindelsen er meget svagt markeret. Bekendelsen fremhæver klart embedet som en tjeneste i menigheden ved personer kaldede ud af menigheden, og den fundamentale forskel på alle kristnes sacerdotium og præstens ministerium træder klart frem.

I den tidlige danske reformation findes således ansatser til både et karismatisk og et institutionelt embedssyn, dog nok med overvægt på det første. I den efterreformatoriske tid synes linjerne dog at forenes, hvad Niels Palladius' skrift fra 1556 »Regulae quaedam« viser. Dette beskedne skrift er det andet pastoralteologiske bidrag, som må nævnes fra tiden før Niels Hemmingsen. I første række er det dog kontroverstheologisk, idet hensigten er at hævde det lutherske præsteembede som et sandt og gyldigt embede, og dermed forsvare berettigelsen af den lutherske ordination. At embedet er nødvendigt for kirken og indstiftet af Gud selv kan man ikke blive uenig med katolikkerne om. Det afgørende er imidlertid, hvorledes dette embede føres, og her gælder der et enten-eller. Det evangeliske embede er en ordets og åndens tjeneste, hvad det katolske offerpræsteembede ikke er. Yderligere: embedet og personen må nok adskilles, men det betyder ikke at man kan se bort fra personen. Embedet er nemlig en pastoral gerning, og deri ligger det personlige element som noget uomgængeligt. Af en hyrde (og husholder) kræves troskab og personlig, helhjertet indsats. Hvor præsten er pastor, virkelig hyrde, i forkyndelse, sjælesorg og forbøn, der er det sande embede. Nicolai Palladius gennemfører konsekvent sammenligningen mellem pastor og mercenarius ved opstillingen af 28 regler for den rette hyrdegerning

[7] Conf. Hafn. s. 359 f. Artikel 36 derimod gengiver helt tydeligt Laurentsens syn.

og 12 kendetegn på lejesvendens embedsførelse – i det sidste tegnes et helt tydeligt skræmmebillede af den papistiske præst. Mercenarius er ikke pastor, og hans embede er ikke sandt og virksomt. Romerkirkens embede og dens monopolkrav kan derfor uden videre afvises – og dette sker i stærke vendinger – tilmed da dens ordination også i sin ydre skikkelse er så fjernt som noget fra apostlenes måde. De evangeliske præster ordineres »rite«, d.v.s. efter den apostoliske skik med bøn og håndspålæggelse som udtryk for embedsoverdragelsen. Palladius nedskriver ved sin antikatolske holdning ikke embedets betydning, tværtimod er der hos ham, i modsætning til Malmøreformatorerne, tale om åndens embede som nådemiddel, ved siden af den stærke betoning af det personlige, pastorale element i embedet.

Dermed er vi nået frem til Niels Hemmingsen og hans berømte lille bog fra 1562 »Pastor sive Pastoris optimvs vivendi agendiqve modvs«[8]. Prøver man at placere denne bog i sin samtid blot i ydre og formel henseende, vil man alene derved hurtigt opdage, at den er enestående. Dens talrige oplag og udgaver taler for en ganske særlig udbredelse og betydning, og det er indlysende at ikke bare den lærde verden, men også den jævne gejstlighed har kendt og skattet den[9]. Niels Hemmingsens bog må da også have udfyldt et virkeligt behov, idet der i hans tid kun udkom ganske enkelte fremstillinger af pastoraltheologien, der på samme ligefremme og personlige måde behandlede præstens liv og embede[10]. Det væsentligste arbejde fra perioden er den meget produktive Erasmus Sarcerius' store værk »Pastorale« fra 1559. Det er på mange måder bemærkelsesværdigt, især ved sin stofrigdom, men savner dog i udpræget grad den koncentration og klare opbygning, som præger Hemmingsens skrift. Alt for meget

[8] Her er benyttet det eksemplar, som findes på Institut for dansk kirkehistorie, nemlig udgaven Rostock 1590. J. H. Paulli har i sin doktordisputats »Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie« (Kbhv. 1851) givet en almindelig karakteristik af skriftet. Paullis bog er stadig læseværdig.

[9] Bogens udgaver er følgende, efter Laurids Nielsen indf. Dansk Bibliografi 1551-1600, Kbhv. 1931-33: latinske: Kbhv. 1562, Leipz. 1574 og ca. 1578, Genf 1579, Erfurt 1585 og Rostock 1590. Tyske: Leipz. 1566 og 1569. På engelsk udkom bogen London 1574 og 1576 under titlen »The Preacher«, oversat af J(ohn) H(orsfall).

(10) Man kan f.eks. nævne den lille håndbog af J. Garcæus, »Vom tewren heiligen Ampt vnd Gewalt/ aller trewen Prediger und Seelsorger«, Wittenberg 1567 (KB), endvidere Tilemann Heshusius' skrift »Vom Ampt vnd Gewalt der Pfarrherrn« (1561), som især beskæftiger sig med præstens bemyndigelse i henseende til kirketugten.

stof dynges op, således en hel del ritualer og formularer, men det forhindrer dog ikke, at der hos Sarcerius er overordentlig betydningsfulde ansatser i retning af det, der langt senere skulle blive til den lutherske pastoraltheologi. Både Sarcerius og Hemmingsen er foregangsmænd med hensyn til formuleringen af det sjælesørgeriske præsteideal, som kommer så klart til udtryk i reformbevægelse og pietisme. Bemærkes må det, at Sarcerius til forskel fra Hemmingsen taler meget kraftigt om embedet som guddommelig ordening og indstiftelse, samtidig med at det pastorale og personlige element i præstens tjeneste også understreges[11]. Kristus har forordnet det, og Gud giver sin særlige nåde og velsignelse til det, derfor skal det agtes for højt, stort og værdigt. Det er Guds ydre middel til menneskers frelse (for denne tankegang er prædiken og embede egentlig identiske), og Gud vil straffe dem, der foragter denne hans ydre ordening. En sådan sprogføring er ikke Hemmingsens, hvilket vel ikke bare har sin baggrund i at polemikken mod sværmeriske tendenser var svagere i de nordiske lande. Vender man sig til »Pastor« opdager man hurtigt, at man er i selskab med en theolog af større systematisk formåen. Her er fremstillingen samlet om et enkelt bærende motiv og ført igennem med stor koncentration. Motivet er forståelsen af præstens embede som en hyrdegerning. Til indledning vil vi derfor undersøge, hvad Niels Hemmingsen forstår ved det kirkelige embede, den tjeneste som »pastor« har at opfylde.

Til forskel fra den efterfølgende ortodokse theologi har Hemmingsen ikke noget særskilt kapitel om det kirkelige embede i sin dogmatiske håndbog. I stedet taler han i 3 artikler om den kirkelige orden, myndighed og autoritet[12]. Om indstiftelsen af embedet og om kaldelsen dertil mæles der ikke et ord, tværtimod betragtes det som noget umiddelbart indlysende at det hører til den kirkelige orden at kirken er inddelt i to kategorier, nemlig ordets forkyndere og dets tilhørere. Theologisk begrundes denne inddeling ikke nærmere; Hemmingsen ytrer blot, at forholdet mellem de to grupper burde være som mellem forældre og børn, og derefter går han over til at tale om de forskellige grader af ordets forkyndere.

[11] s. 30 ff.

[12] *Enchiridion Theologicum*, Wittenberg 1557, Bl. Kk3 til Mm8, se også E. Munch Madsen: *Niels Hemmingsens etik*, Kbhv. 1946, s. 265 ff og 278 ff. Heller ikke »Pastor« har noget særligt afsnit om embedet i sig selv som ordening.

Embedet som ordning er altså noget selvklart, som der ikke funderes længe over. Hvorfor? Hemmingsens kirkesyn må give svaret. Kirken er Kristi legeme, samfundet af de genfødte, som er Kristi »kød og ben«, som hører sammen med sin Herre, som er menighedens hoved. Kirkens medlemmer er således forbundne, sammenføjede og sammenvoksede, alt efter troens styrke, gavernes mangfoldighed og kaldsgjerningernes indbyrdes forbindelse, at de tilsammen udgør eet eneste legeme[13]. Når kirken er Kristi legeme, fordres der naturligvis en instans til at bevare dette legeme, at »holde sammen« på de enkelte lemmer, så at de i deres forskellighed bevares i det rette samfund med Kristus. Kirken skal altså styres, og dette sker ved at kirkens tjenere udøver den kirkelige myndighed. »Potestas ecclesiastica« er »retten til at bevare det åndelige samfund«, hvilket sker alene ved ordet. Denne myndighed er efter Kristi egen lignelse en nøglemagt, thi ved dennes udøvelse, d.v.s. ved evangeliets forkyndelse, åbnes og lukkes himmeriget. Som en husholder har præsten fået udleveret nøglerne, for at han kan administrere kirken efter Kristi ord. Hans potestas er givet ham af Kristus alene – han som har al magten i kirken[14]. Egentlig er myndigheden betroet kirken som helhed, men dens udøvelse kræver en bestemt konkret instans, der imidlertid er bundet til at praktisere den alene med kirkens opbyggelse for øje.

Den kirkelige myndighed er altså kaldet til at bevare Kristi åndelige samfund, kirken. Dette sker ved 3 ting: Kendskab til den sande lære, misbilligelse af den falske lære og ved disciplin. Hermed er vi ved den vigtige sontring mellem potestas ordinis og potestas jurisdictionis. Potestas ordinis er lig med ordets forkyndelse, mens potestas jurisdictionis er den ovenfor omtalte myndighed til at bevare det åndelige samfund, med andre ord: nøglemagten. For Hemmingsen er kirken altså et åndeligt fællesskab af genfødte med Kristus som hovedet på legemet. Dette fællesskab må stadig plejes, styrkes og bevares og således vokse indtil fuldendelsen i Kristus. Udfra denne tankegang, og især under henvisning til den paulinske tale om nådegavernes forskellighed og deres nødvendighed for opbyggelsen af legemet, forstås det ganske umiddelbart, at der i kirken må være bestemte personer, som ved deres tjeneste befordre legemets åndelige vækst.

[13] Enchiridion Kk4.

[14] Pastor s. 202. Her findes en supplerende redegørelse for potestas.

Hvorledes er nu den indre forbindelse mellem embedet og det almindelige præstedømme i Hemmingsens *theologi*? Dette problem står hyppigt til debat – ikke mindst hvad angår Luthers anskuelse, idet en retning indenfor forskningen har villet hævde, at embedet motiveres udfra det almindelige præstedømme og kun eksisterer i kraft af dette. I den forbindelse har man på en uheldig måde talt om »det almindelige og det særlige præstedømme« – uden hensyntagen til at ministerium og sacerdotium er to vidt forskellige ting[15].

Det er indlysende, at de troendes åndelige præstedømme spiller en fremtrædende rolle i Hemmingsens *theologi*, hvilket den ovenfor givne fremstilling af kirkesynet giver udtryk for[16]. I kraft af Kristi sacerdotium een gang for alle har de troende som lemmer på hans legeme del i hans kongelige præstedømme, og ved hans offer er de kaldede til, som den nye pagts eneste præsteskab, at ofre Gud åndelige ofre i bøn og lovprisning. Alle troende er sacerdotes, og menighedens præst er det også, så sandt som han personligt er lem på legemet. Men ministerium er ikke sacerdotium. Ministerium er den tjeneste, hvorved det almindelige præstedømme, de troendes åndelige fællesskab, oprettes, ledes, styres og befæstes. Det er en tjeneste, som er nødvendig for at dette overhovedet kan eksistere. Og det er en guddommelig funktion i kirken i kraft af den guddommelige orden, som er indsat deri – kirken består af ordets forkyndere og ordets hørere. Endvidere: ministerium er potestas ecclesiastica i funktion, ordet på sin vej ud mod mennesket i form af evangeliets forkyndelse, sakramenternes forvaltning og nøglemagtens udøvelse.

Ministerium henter altså ikke sin begrundelse fra alle kristnes åndelige præsteskab, thi dette ville være en mistolkning dels af ordet, dels af potestas ecclesiastica. Potestas er helt og fuldt fra Gud[17]. Den videre gennemgang af pastor-tankens vil klargøre dette, i særdeleshed i henseende til præstens »profetiske« funktion. Her skal blot henvises til, at det for Hemmingsen er en selvklar sag, at præsten er Kristi tjener og udsending. Han står i Kristi eget

[15] Se hertil Lieberg anf. skr. og Holsten Fagerberg: *Die Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften*, Göttingen 1965 s. 238 ff.

[16] Se også Munch Madsen anf. skr. s. 278.

[17] Pastor s. 202: »potestas officii est, quæ datur pastori ab eo cuius est minister. Haec potestas non potest dari, nisi ab eo qui habet potestatem iuris, hoc est, nisi a Christo, qui solus habet in Ecclesiam plenum dominium«.

embede, som underhyrden under sin overhyrde. Kristi gerning var en dobbelt: at ofre for synden til Gud med sit eget offer og at prædike og lære. Til det første var han alene duelig, og offeret er med ham sket een gang for alle (sacerdotium), men den anden funktion fortsætter han nu gennem sine forkyndere og pastorer, idet han selv udsender dem, som han i sin tid udsendte profeter og apostle, og således som han selv er udsendt af faderen[18]. Hertil må føjes, at selve pastor-begrebet umiddelbart synes at udelukke en embedsmotivering udfra det almindelige præstedømme. Hyrdegerningen må være »ovenfra« og »udefra«.

Det synes således vanskeligt at godtgøre en indre forbindelse mellem embedets tjeneste og det almindelige præstedømme udfra Hemmingsens theologi. I modsætning dertil synes embedet at hente en udpræget kristologisk begrundelse, nemlig udfra Kristi profetiske embede, og her kommer udsendelsestanken ind som noget fundamentalt. Præsten er »Christi pastor« hedder det hos Hemmingsen, hvorefter det i parentes tilføjes: »pro quo legatione fungitur, cuiusque vices agit«[19]. Embedet er en fortsættelse af Kristi embede, og præsten fungerer i Kristi sted som hans repræsentant. Tanken om menigheden som præstens »arbejdsgiver« finder man ikke hos Hemmingsen og i det hele taget vanskeligt i den ortodokse theologi. Eneste antydning deraf er fremhævelsen af vokationen ved menigheden, men også her er det *Guds* kaldelse af præsten, der er tale om – gennem menigheden som instrument.

Vil man skildre embedets ordning og væsen udfra Hemmingsen er man, som det foregående har vist, henvist til at drage slutninger udfra hans lære om kirken i sin helhed, idet »Enchiridion« ikke på anden måde ønsker at karakterisere embedet. Den egentlige, detaillerede redegørelse for embedet får man derimod i pastoral-theologien. Ved at skrive en fremstilling deraf tilkendegiver Hemmingsen, at det væsentlige ikke kan være at tale rent abstrakt om embedet og hvordan dets stilling er i kirken. Der må tales om, hvad embedet går ud på, hvilke funktioner, der skal bestrides, og hvorledes dette skal gøres; endvidere om, hvordan den person, som fører embedet, bør være, thi dette kan umuligt være uden betydning. I flere sammenhænge fremhæver Hemmingsen, hvor-

[18] Se hertil Hemmingsens prædiken til 1. søndag efter påske (Postilla, dsk. overs. 1576, s. 299), især afsnit II, »Apostlernes vdsendelse«. Tanken om Kristus som »princeps pastor« er her, som overalt, fremtrædende.

[19] Pastor s. 2.

ledes man på god luthersk vis må skelne mellem person og embede[20], men ikke på en sådan måde, at man helt kan se bort fra personen, når der er tale om embede og præstegerning.

At Hemmingsen i modsætning til den efterfølgende ortodokse theologi forlader det egentlig dogmatiske område og begiver sig over i den selvstændige pastoraltheologi, når han skal beskrive præsteembedet nærmere, betyder ikke, at han skulle hævde en anden metode eller andre principper på dette område, langt mindre, at han skulle anse den praktiske theologi for en tvivlsom disciplin indenfor den »rigtige« theologi. Pastoraltheologien drives som enhver anden theologi, med Guds ord som eneste norm og rettesnor.

Hvad er da præsteembedet ifølge »Pastor«? Når Hemmingsen skal karakterisere det nærmere vender han sig til skriftens betegnelser for embedsbærerne, og heri efterfølges han af hele den protestantiske læretradition. I rækkefølge remser han op[21]: Præsterne er prophetæ (som forkynder Guds forjættelser og blot taler, hvad de har fra Gud), speculatores (som er på vagt mod kirkens fjender, såvel i lærdom som levned), tubæ Dei (som kalder til strid mod djævelen og synden), praecones Dei, legati (som holder sig til deres mandat), servi (som tjener Gud, ikke sig selv), testes (som fremfører ordet i troskab og på rette vis), episcopi (med hensyn til lære og liv), oeconomi (over Guds hemmeligheder – med andre ord nøgлемagtens udøvere), architecti (byggende på kirken som huset, med Kristus som den eneste grundvold), lux mundi (de skal lyse for verden i højere grad end andre), sal terræ, piscatores hominum (hvorved de manes til utrættet flid i Kristi navn under alle kår), seminatores et agricolæ (arbejde med jorden, men Gud giver væksten), presbyteri, og endelig pastores, som helt klart angiver præstens embede, hvilket er »pascere gregem Christi pabulo coelesti, quod est verbum Dei«.

Sammenligner man denne opremsende karakteristik af præsteembedet og den brug, man gør af de bibelske betegnelser, med, hvad vi f.eks. finder i en pietistisk pastoraltheologi, vil der ikke vise sig iøjnefaldende forskelle. Pietismen dvæler nok en smule mere ved præstens person og indre kvalifikationer, og lægger også mere vægt på de »dynamiske«, skabende betegnelser, hvor præsten anskues som profeten, der kalder til reform fra grunden af,

[20] f. eks. i ovennævnte prædiken afsnit III.

[21] Pastor s. 117–27.

og dermed vil opbygge det åndelige tempel, de troendes præsteskab, som en helt ny og herlig bygning[22]. Samme omstyrtende tendens findes ikke i den ortodokse pastoraltheologi. Her går tydningen af betegnelserne mere i retning af det bevarende; præsten er den, der skal holde sammen på kirkens bygning og øve vægter-tjeneste på Sions mure, ikke opbygge dem på ny fra grunden. Hans præstetjeneste er mere en custodia end en militia, og således kan præsteidealet synes mere statisk i den ortodokse periode[23]. Imidlertid er der her kun tale om tendenser – omend dog til tider ret tydelige.

For Hemmingsen er altså betegnelsen pastor mest relevant til beskrivelse af, hvad embedet består i. Alle andre «titler» har imidlertid også deres funktion som assisterende tolkninger, og for den enkelte præst er de af uvurderlig opbyggelig betydning. Stadig må han betænke dem og lade sig formane derved, ikke blot om sit embedes værdighed, men også og især om dets store ansvarlighed og væsentlige pligter. I herlige lignelser afmaler de hver for sig embedets dignitas og officia. Det er nemlig i høj grad nødvendigt for præsten at vide, hvad hans embede går ud på – ikke mindst før han tiltræder det. Det er intet mindre end »regimen animarum«, hvilket igen er »ars artium«, den største kunst og det sværeste arbejde, som fordrer overordentlig kundskab[24]. Ved embedet skal man »regnum Christi erigere, et Sathanæ palatia demoliri«, og derfor må Hemmingsen konkludere: »Cum igitur tam augustum sit pastoris officium, tam arduum, tam periculosum, tam diuinum, operæ precium est, recte institui pastorem, vt sciat partes sui officij«. Hermed er pastoraltheologien motiveret.

Inden vi rent konkret skildrer embedets funktioner må vi omtale endnu et væsentligt moment i de overordnede krav til præsten, som gælder både før og efter embedstiltrædelsen. Hemmingsen kræver med stor styrke, at præsten må være »impulsus vera causa«[25]. Hermed tager han et vigtigt afsnit af den senere pietistiske pastoraltheologi til behandling, nemlig, med et andet udtryk, »puritas intentionis«. Baggrunden er den stærke vægt-

[22] Denne tendens findes allerede i de pastoraltheologiske reformskrifter, f. eks. i Grossgebauers »Wächterstimme«.

[23] En fyldig oversigt over embedsbetegnelserne og deres brug finder man hos J. Gerhard: *Loci VI*, 23, s. 9–30 (ed. Preuss, Berlin 1867 ff).

[24] Pastor s. 115 f.

[25] anf. skr. s. 127.

læggen på præstens person udfra det pastorale syn på embedet. Præstens personlige motiver til at beklæde embedet kan ikke være ligegyldige, hverken for ham selv eller menigheden. I indledningen til det store 4. afsnit, det væsentligste i bogen, klager Hemmingsen over de mange slette pastorer, som snarere trænger til at vogtes af andre. Og hvorfor er de så slette hyrder? Fordi »tales non mouentur ouium salute, sed proprijs commodis stimulantur«. For sådanne var det bedre om de slet ikke var født, thi de samler sig Guds vrede, som skal komme over dem på Jesu Kristi dag. I stedet for at betænke deres høje embede, som går ud på at fårene skal frelses og kirken opbygges, tænker de kun på egen bekvemmelighed[26].

Foreløbig kan det altså slås fast, at præsten må have syn for sit embedes store vigtighed, fordi det er middel til fårenes frelse. Men er denne formaning tilstrækkelig? Hemmingsen giver svaret noget senere, hvor han går ind på, hvad »impulsus vera causa« vil sige[27]. Den sande tilskyndelse ligger langt dybere end i den ydre konstatering af et behov for præstegerningen. Den eneste sande causa er »amor principis pastoris nostri Domini Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro ouibus suis« (den bibelske begrundelse er Joh. 21). Motiveringen for at indtræde i embedet er altså en rent personlig, et anliggende mellem »overhyrden« Kristus og præsten. Troen på og kærligheden til frelseren, de troendes store hyrde, skal drive præsten fremad i hans vanskelige gerning, »quæ causa impellere sola potest et debet pastorem, vt recte faciat officium«[28]. Og udfra Joh. 21 kan det fastslås, at »neminem aptum esse ad pascendas oues Christi, nisi qui Christi amare ducatur«. Det må bemærkes, at Hemmingsen her, som mange andre steder, anfører Augustin-citater som dokumentation for sin opfattelse.

Puritas intentionis motivet får som nævnt en overordentlig stor betydning i pietismens pastoraltheologi og især i den mere opbyggelige del af denne, hvor formaningernes billedtale efterhånden drives ud i det smagløse (således omtalen af præsten som en moder, med sandt modersind overfor menigheden)[29]. Hem-

[26] anf. skr. s. 115.

[27] anf. skr. s. 128.

[28] anf. skr. s. 129.

[29] Her kan man f.eks. henvise til en ordinationstale af Peder Hersleb (Tolv offentlige Taler I, 270), hvor præsten først sammenlignes med en barselskvinde, derefter skildres hans sande forhold til menigheden udfra hovedordet »modersind«.

mingsen taler mere ligefremt, men dog ikke mindre bestemt. Og det er væsentligt at bemærke den »kristologiske« motivering også for den personlige side af embedet. Pastor må ledes af den samme kærlighed i sin hyrdegerning, som ledte Kristus i hans, da han gav sig selv hen for os. Den lutherske conformitas-tanke er her specialiseret på en meget markant måde (henvisningen til Augustin betydningsfuld). Den trofaste embedsførelse kaster i sin selvopofrende kærlighed en afglans af Kristi kærlighed ind i menigheden. Den jordiske Kristus vinder skikkelse i embedets gerning. I præstens embedshandlinger bliver Kristus nærværende i menigheden (re-præsenteres), ikke på en automatisk, magisk måde, men ved at hans kærlighed lever og bliver synlig i og på hans legeme, ikke tvungent og lovmæssigt, men ved fri og trofast tjeneste. Kristus vogter sine får som overhyrden gennem underhyrdernes gerning og derfor må der være og vil der være konformitet mellem hans kærlighed og deres kærlighed til fårene.

Der findes en hyrdegerning i kirken, som ikke er udaf den rette causa. Det er lejesvendens. Forskellen mellem pastor og mercenarius kan korteligt skildres således: »Pastor quærit quæ Christi sunt, mercenarius quærit quæ sua sunt«[30]. Lejesvenden savner den conformitas med Kristus som består i ikke at søge sit eget. I det ydre er der almindeligvis overensstemmelser, hævder Hemmingsen, vokationen kan være legitim og lærdommen rigtig, man kan nemlig forkynde Guds ord loyalt og læremæssigt korrekt uden dog at være sand pastor. Men forskellene er dog tydelige[31]. Først og fremmest er der, som det fremgik af det foregående, forskel i causa, thi lejesvenden kan nok af og til røres af amor Christi, men denne bliver aldrig fundamentet for hans gerning. Dernæst vil lejesvenden aldrig have den samme utrættede iver i gerningen, fordi han kun søger sit eget. For det tredje vil hans levned næsten altid være under al kritik – han vil måske nok opbygge noget i ord, men straks derefter nedbryde i gerning. Og endelig: Under fare vil den rette hyrde sætte sig op mod det, der truer og om fornødent sætte livet til. Lejesvenden derimod flygter, fordi han ikke har kærlighed til fårene, ja han advarer ikke engang, når faren truer[32]. Altså sammenfattende: forskelle i causa, studio, vita et periculo.

[30] Pastor s. 134.

[31] anf. skr. s. 130 ff.

[32] Hemmingsen behandler ret udførligt det problem, som jævnligt dukker

Sammenligningen mellem pastor og mercenarius, som vi har mødt allerede hos Niels Palladius, indtager en fremtrædende plads i den efterfølgende pastoraltheologi og ikke mindst i pietismens, hvor præstens rette causa og kærlighed til menigheden er noget meget væsentligt.

Det næste spørgsmål, der må rettes til Hemmingsens pastoraltheologi er: Hvad omfatter det kirkelige embede? Hvori består embedsfunktionerne? Ifølge den traditionelle tolkning nutildags af, hvad der er luthersk, består præstens opgave kun af to ting: ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. I den ældre lutherdom vil meget få holde fast ved et sådant standpunkt, af de pastoraltheologiske forfattere synes kun Rostock-professoren Paul Tarnow at hævde det i sin store monografi »De sacrosancto ministerio« (1623). Ortodoksiens største autoritet Johann Gerhard opregner ikke mindre end 7 legitime embedsfunktioner, medens vor hjemlige dogmatiker Jesper Brochmand »kun« anfører 5.

Ifølge Hemmingsen har det kirkelige embede 6 »partes«[33]. Skematisk består de af følgende: 1) Docere gregem Christi verbum Dei. 2) Ministrare illi sacramenta. 3) Regere ipsum disciplina. 4) Precari pro grege. 5) Curam pauperum habere. 6) Formam gregis esse.

Vedrørende det første punkt, doctrina, kan der ikke herske tvivl om, at dette i hyrdegerningen er »pabulum praecipuum«, præstens væsentligste embedsfunktion. Pascere er jo »nihil aliud, quam homines verbo vitæ alere et reficere«, og dette må naturligt nok foregå først og fremmest ved ordets direkte forkyndelse. Pastoraltheologien kræver derfor et afsnit af homiletisk karakter, hvilket Hemmingsen da også har indset[34]. Han røber her en ikke ringe sans for betydningen af at prædikenen indrettes pædagogisk forsvarligt. Naturligvis må der først og fremmest kræves en solid basis for det man har at sige, fortrolighed med læren i dens systema og anatomia, men det væsentlige i den pastoraltheologiske sammenhæng er dog »demonstratio«: hvorledes bibringes denne frelsende kundskab tilhørerne på bedste måde? Afgørende er her

på i pastoraltheologien: Om den rette præst også har lov til at flygte fra sit embede? Svar: Det kan være nødvendigt og legitimt, eventuelt for embedets skyld. Pastor s. 133.

[33] Pastor s. 135.

[34] anf. skr. s. 135-65.

perspicuitas og *simplicitas*. Præsten må forstå, hvad han taler om og inddele det ret, det giver klarheden, og han må i sin prædiken ikke søge egen ære ved lærdom og retorik, dette giver den rette og fromme »enfoldighed«. Det homiletiske hovedord er dog »*orthotomia*« [35]. Det er ifølge apostlens ord nødvendigt at dele sandhedens ord ret, og især når dette skal appliceres tilhørerne, så det taler til den enkelte i hans situation. Hemmingsen bruger billedet af lægen, der må stille den rette diagnose og derudfra finde og bruge det rette lægemiddel – et billede, som pietisterne senere i høj grad yndede til beskrivelse af præstens sjælesørgergerning. Og prædiken kræver virkelig en sådan *accommodation* af det forkyndte, for at det skal komme tilhørerne til gavn. »*Si hic promiscue omnia fiant, quid boni sperandum?*« Men rigtignok fordres der af præsten, som af lægen, »*singularis prudentia*« i denne funktion.

Hemmingsen afviser altså, at prædiken skulle være en forskelsløs meddelelse af et objektivt læreindhold, uden hensyntagen til prædikenens situation. Prædiken består både i »*docere*« og »*movere*«. På den anden side viser denne opdeling også, at det rent læremæssige bestemt ikke må forsømmes, selvom interessen tydeligvis samler sig om det sidste. Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at grænsen mellem den offentlige forkyndelse og den private tiltale i sjælesørgerisk øjemed faktisk ophæves. Præstens færd rundt om i husene til bedrøvede og anfægtede er for Hemmingsen ganske åbenbart en del af hans forkynderembede – og ikke egentlig led i disciplinen. At bringe evangeliet er at »*docere*«, også selvom det ikke sker fra prædikestolen. Hvorledes den private evangeliets forkyndelse kan foregå, giver Hemmingsen enkelte eksempler på, og også her er det altafgørende den rette applikation. I sin afsluttende sammenfattende udtalelse om præstens primære funktion bruger Hemmingsen igen *orthotomia*-begrebet og billedet af præsten som »*peritus medicus*«. Forkyndelsens ord kan derudfra karakteriseres som genoprettelsens lægemiddel, der skal appliceres ret efter de forskellige »sindets sygdomme« [36].

Den næste funktion er sakramenternes forvaltning. I reglen optræder den på andenpladsen, dog med enkelte undtagelser,

[35] anf. skr. s. 142.

[36] anf. skr. s. 163: »*Hactenus diximus de orthotomia verbi veritatis, et ostendimus, quomodo pastor, ut peritus medicus, debeat pro ratione morborum animi adhibere oleum verbi.*«

f.eks. Niels Palladius' fremstilling[37]. Udtalelserne angående dåbens forretning er ret kortfattede. Det væsentlige er her, at præsten udfører alt i overensstemmelse med kirkens orden, hertil kommer dog, at det må ske med et fromt sindelag, ikke uengageret. Her om nogetsteds gælder det at præsten står i Kristi sted, og dette må han alvorligt betænke. »Nam ipse Christus est, qui abluit, usus pastoris manibus«[38].

Større problemer knytter der sig til nadveren, som i langt højere grad kræver »administratio«, idet præsten her står i fare for at styrke ubodfærdigheden og dermed hindre evangeliets gang til mennesket. Det hellige må ikke kastes for hundene, og det er præstens opgave at undgå, at dette sker. Præsten vil helst afvise denne byrdefulde opgave, men »Deus collocavit te in sua Ecclesia, ut eam pascas, non ut eam destruas«[39]. Præsten skal altså med omhu kunne udskille Kristi sande, bodfærdige får, og dette sker gennem den grundige »examen«, bestående af: vitæ consideratio, consolatio, absolutio og admonitio. Formaningen skal igen appliceres omhyggeligt efter den enkeltes tilstand[40]. Herved skal personen føres til sand bod og dermed beredes til deltagelse i nadveren. Om selve nadverens forretning gælder de samme formaninger som anført i forbindelse med dåben.

Med omtalen af tugten i forbindelse med nadveren har vi bevæget os ind på den tredie embedsfunktion, den disciplin, som præsten skal udøve overfor hjorden[41]. Vi har tidligere omtalt denne i forhold til ordets direkte forkyndelse selvstændige funktion, hvorved Kristi mystiske legeme bevares, og de enkelte lemmer forbliver i ham. Hemmingsen roser i høje toner denne funktion og ønsker den bragt til ære og værdighed igen – især synes han at se hen til calvinisterne og deres effektive praktisering af tugten, hvilket ses af hans ivrighed for et »Senatum ordinarium« med »censura morum«[42]. Han indser dog, at der p.t. ikke er store muligheder for en sådan indretning, og må derfor nøjes med at opfordre præsten til at inddrage 3 fromme og fornuftige mænd i sin administration af kirketugten. Hemmingsen lægger især vægt på den stadige correctio og instructio i hvad

[37] 2. officium er her præstens trøst af samvittighederne offentligt og privat.

[38] Pastor s. 165.

[39] anf. skr. s. 168.

[40] anf. skr. s. 173.

[41] anf. skr. s. 174 ff.

[42] anf. skr. s. 187.

der er godt og kristeligt. Hans begejstring for den hårdhændede excommunication synes ikke at være stor, den indstændige formaning må være det væsentlige, og denne skal fortsættes også efter en eventuel udstødelse af menigheden[43]. Den virkelige excommunication ud af Kristi legeme, det åndelige samfund, har præsten da heller ikke magt til. Den kan kun foretages af Gud selv. Den sakramentale og moralske tugt og excommunication kan derimod foretages af præsten og kirkerådet, dog må de til stadighed vogte sig for personsanseelse.

For det fjerde er det præstens embede at bede for den ham betroede hjord[44]. Vi har her at gøre med et levn fra den middelalderlige katolske theologi, som imidlertid i vid udstrækning er bevaret i den protestantiske pastoraltheologi. Senere ortodokse læreautoriteter som Brochmand og Gerhard anbringer denne embedsfunktion på den fornemme 3. plads, altså før kirketugten.

For Hemmingsen hører forbønnen med til hyrdegerningen efter Kristi, profeterne og apostlenes eksempel, også dette hører med til at vogte. Nærmere bestemt består bønningen i at takke Gud, når man ser, at ordet bærer frugt, og i at bede ham bistå gerningen med sin ånd; endelig på enhver måde anbefale hjorden til overhyrden Kristus. Hemmingsen giver et par eksempler på bønneformularer for præsten i denne væsentlige embedsfunktion.

I den katolske forståelse af præstens forbønsgerning ligger et uomtvisteligt satisfaktorisk træk, idet der er en nær sammenhæng mellem præstens offergerning i messen og hans bøn. Med sidstnævnte opfylder han folkets forpligtelse overfor Gud, en forpligtelse folket ikke selv kan klare. Han er »os populi ad Deum« (det forbønsmæssige træder måske noget i baggrunden i denne opfattelse), og han evner at bede i kraft af sin indvielse. Udfra sin opfattelse af det almindelige og åndelige præstedømme måtte Luther afvise dette. Hver kristen har som præst ret og pligt til at ofre, lære og bede, og hans bøn har lige så stor kraft og nytte som præstens. Når ortodoksien atter hævder den præstelige embedsbøn og især forbønnen er der altså ikke tale om en »menighedsrepræsentation«, men om et led i hyrdegerningen. Det er ikke en stedfortrædende bøn, men en embedets tjeneste på baggrund af at embedsindehaveren er pastor – sat til at vogte en ham betroet

[43] anf. skr. s. 180 ff.

[44] anf. skr. s. 191 ff. Angående den problematik, som knytter sig til embedsbønnen, se R. Askmark, »Ämbetet i den svenska kyrkan« (Lund 1949), s. 78 ff.

hjord. Hertil kommer, at hele hans pastorale gerning simpelthen kræver bønne, for at den skal lykkes, og derfor må pastoraltheologien indskærpe pligten dertil[45]. I andre sammenhænge viser det sig, at begrundelsen for embedsbønne hentes fra det gamle testamente, hvorfra ortodoksien iøvrigt har modtaget meget væsentlige impulser til sit præsteideal[46].

Den femte embedspligt er omsorgen for de fattige[47]. Hemmingsen går ikke særlig udførligt ind på dette, men formaner blot til omhyggelighed også i denne gerning og til at lade troen og kærligheden være »*eleemosynarum regulæ*«.

Den afsluttende embedsfunktion er at præsten skal være »*forma gregis*«[48]. Om dette punkt handler de tre første hovedafsnit i Hemmingsens bog. Hermed er vi ved det, som nok er Hemmingsens egentlige anliggende med »Pastor«. Grundsætningen er, at præstens eksemplariske liv hører med til hans embede. De fleste i den efterfølgende tid samstemmer iøvrigt heri – dog ikke Brochmand og, som antydet, Paul Tarnow. Fordi præstens fromme levned hører med til hans pastorale gerning er det uomgængeligt at skrive pastoraltheologi. Var embedet blot en upersonlig funktion, kunne man nøjes med at indskærpe læren og give en homiletisk instruktion af teknisk art. Men præsteembedet er mere end forkyndelse og sakramentforvaltning.

Hvorfor hører præstens levned med til embedet? Fordi det så at sige er en støttefunktion for alt det øvrige han har med at gøre. Det er altså mere en indirekte end en direkte embedspligt (hvilket nok får Brochmand til at anbringe det udenfor officia, uden dog at slække på kravene og deres betydning[49]). Og først og fremmest gælder det hensynet til forkyndelsen og kirketugten. Kan præsten opvise et helligt liv, vil han have lettere ved at overbevise sine sognebørn om lærens rigtighed. Præsten skal »*utraque manu . . . ædificare Ecclesiam Dei, hoc est, et sana doctrina et honesta vita*«[50]. Ved sit levned skal præsten altså berede sig vej for sin egentlige gerning, at forkynde evangeliet til frelse[51].

[45] jvf., hvad der nedenfor siges om præstens personlige andagtsliv.

[46] Askmark anf. skr. s. 64–82.

[47] Pastor s. 196.

[48] anf. skr. s. 198 ff.

[49] Brochmand: *Systema* (udgaven Ulm 1658), s. 332 f.

[50] Pastor s. 71.

[51] anf. skr. s. 75.

Men fremfor alt er det dog en støttefunktion for kirketugten og som sådan helt uundværlig. Herom handler indledningen til skriftet, og her skal man søge Hemmingsens tilskyndelse til at skrive. Udgangspunktet er nemlig tugtens og sædernes åbenbare forfald. Ved reformationen har man nok fået lærdommen restitueret, men ikke »mores«. Den afgørende fornyelse må imidlertid begynde i præstestanden. »*Industria et diligentia pastorum*« er det første, og især skal de beflitte sig på et eksemplarisk levned, thi »*fundamentum disciplinæ ouium esse vitam pastoris*«. Derfor er den slette pastor kirkens værste pest, og kun han, som lærer ret og lever vel, fortjener at høres, han opbygger nemlig det himmelske Jerusalem med begge hænder.

Præstens hellige liv er altså et nødvendigt fundament for såvel forkyndelsens som kirketugtens rette frugt. Der er her i første række tale om en psykologisk erkendelse, som egentlig ikke indlader sig i drøftelse med det theologiske synspunkt: ordets enevirken. Hemmingsen stillede rent empirisk spørgsmålet: Hvorfor står det så ringe til i kirken? Hvorfor er vi så langt fra Kristi bud og forbillede? Et nærliggende svar finder han i præstekabets ringe forståelse for deres embedes krav. Derfor skriver han om præsteembedet og søger at bane en vej ud af det kirkelige uføre, såvidt det står til de menneskelige kræfter. »Pastor« må således i første række betegnes som et praktisk reformskrift, båret af et theologisk helhedssyn, men udsprunget af et praktisk behov.

En nærmere redegørelse for Hemmingsens indgående behandling af præstens levned ville sprænge denne afhandlings rammer. Det væsentlige er da også hovedsynspunktet, således som det er skildret ovenfor. Derudfra udfolder Hemmingsen så en grundig pastoraletik i tre store afsnit: 1) *Vita pastoris privata et solitaria*, 2) *instructio juxta quam pastor suam domum et familiam regat*, og 3) *de conversatione pastoris politica et externa*.

Man kan stille det spørgsmål, om Hemmingsen i virkeligheden ikke nærmest giver en almindelig etik, idet han, især i det første afsnit, behandler forpligtelser, som i enhver henseende synes at gælde også for det almindelige præstedømme[52]. I den form stoffet præsenteres for os er der dog tale om pastoraletik. For det første behandles præstens hele levned under den pastorale synsvinkel som led i hans embede, for det andet fremhæves det, at

[52] jvf. Paulli anf. skr. s. 35.

nok gælder disse regler egentlig også for almindelige mennesker, men præsten er dog i kraft af sit embede kaldet til at være »studiosius« heri og, idet vi tager et eksempel (*puritas mentis et corporis*): »quia aliis suo ministerio puritatem commendare debet«.

Der er grund til ganske kort at nævne Hemmingsens formaninger, hvad angår præstens personlige andagtsliv[53]. Vi har allerede omtalt embedsbønnen. I første afsnit behandler han imidlertid udførligt »poenitentia, lectio et oratio« som nødvendige for den fromme pastor »ut quotidie magis magisque purgetur, donec in hac vita sumus«. Til læsning kan fra GT særligt anbefales salmerne (til præstens personlige tidebøn), og fra NT evangelierne og pastoralbrevene. Senere kommer kraftige opfordringer til »fromme øvelser« [54], og alt i alt er der tale om strenge krav til præstens disciplin.

I 2. afsnit bringes fyldige instruktioner angående præstens huslige liv[55]. Væsentligt er det, hvem præsten får til hustru, og hvorledes han styrer sine børn og tjenestefolk, thi hans hus »debet esse vel uti officina quædam omnis pietatis, castitatis et veritatis . . .«. Også på dette område skal præsten være et forbillede for sin menighed.

Endelig omhandler 3. afsnit præstens »offentlige« liv[56]. Også dette er vigtigt for hans embede, thi ved uheldig og anstødelig optræden kan han ødelægge sit embedes frugt, idet han derved vil miste den fornødne anseelse og autoritet. En særlig omtale vier Hemmingsen præstens måde at tale med de forskellige mennesker på, og han betoner her nødvendigheden af nøje at iagttage »circumstantiae« for at han kan tale de rette ord i rette tid – også her røber Hemmingsens pædagogiske interesse sig. Udførligt behandler han, hvorledes præsten skal opføre sig ved selskabelige sammenkomster (og ganske sikkert har formaningerne været påkrævede). Endelig omtaler han, hvorledes præsten i menighedens forsamling også skal gå foran, nemlig i de 3 funktioner, som konstituerer menigheden: *audiendum verbum, precandum et percipiendum sacramenta*[57].

Hermed kan der slutes. Sammenfattende kan man sige, at Niels Hemmingsen med sit skrift fører linjen fra Zwingli (og Bucer)

[53] Pastor s. 7 ff under temaet »purgatio mentis«.

[54] anf. skr. s. 33.

[55] anf. skr. s. 42 ff.

[56] anf. skr. s. 71–114.

[57] anf. skr. s. 105.

videre. Cura animarum-begrebet og det pastorale præsteideal sejrer. Hemmingsen har for os at se skrevet en pastoraltheologisk klassiker, på et tidspunkt hvor pastoraltheologien som disciplin endnu ikke var blevet sig selv bevidst i den protestantiske verden. Først med Oliver Bowles »De pastore evangelico« fra 1655 kommer en håndbog, der kan måle sig med Hemmingsens. Hovedsynspunktet, at præsten er pastor og dermed embedsindehaver i alle livets forhold og i hvert minut i døgnet, findes dog og dukker op i mange sammenhænge i den ortodokse periode.